

УДК: 94(4)

Катерина Доценко

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ – ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті висвітлюються аспекти європейської інтеграції, а саме становлення Європейського Союзу як наддержавної організації, в якій постає проблема політичної ідентичності націй різних країн.

Ключові слова: глобалізація, європейські інтеграційні процеси, Європейський Союз, європейська ідентичність.

Docenko K. European Union on the contemporary stage of development: the problem of political identity.

The article is devoted to the aspects of European integration, namely the establishment of the European Union as a supranational organization in which there is a problem of political identity of nations of different countries.

Key words: globalization, European integration processes, European Union, european identity.

Доценко Е. Европейский Союз на современном этапе развития: проблема политической идентичности.

В статье освещаются аспекты европейской интеграции, а именно становление Европейского Союза как сверхгосударственной организации, в которой существует проблема политической идентичности наций разных стран.

Ключевые слова: глобализация, европейские интеграционные процессы, Европейский Союз, европейская идентичность.

Процеси об'єднання держав у політичні, економічні, культурні організації протягом ХХ ст. придбали до початку ХХІ ст. особливу інтенсивність і влилися в певні, іноді інституціоналізовані форми економічної, політичної, культурної інтеграції.

Для України, яка ще тільки формує свій новий політичний,

економічний і культурний імідж, європейська інтеграція є не просто одним із напрямів зовнішньополітичної діяльності, а важливим засобом та орієнтиром для розвитку та трансформації українського політичного суспільства. “Європейський вибір України зумовлений усвідомленням інтеграції як чинника сприяння державній незалежності, безпеці, політичній стабільності, економічному розвитку, інтелектуальному піднесенню, відновленню європейської сутності країни” [1, 10].

Приєднавшись до Європейського Союзу, навіть якщо це відбудеться в далекому майбутньому, Україна перетвориться на інтегральну складову нового геополітичного суб’єкта не тільки територіально, а й політично та економічно.

Вивчення європейських інтеграційних процесів, проблем, що постають перед країнами-засновниками, стає актуальним саме через зовнішньополітичний курс, який обрала Україна на тлі своєї незалежності. Бо саме зараз держава прагне приєднатись до європейських країн, що входять до складу Європейського Союзу.

Звернення до останніх теоретичних розвідок європейських дослідників свідчить про їх зростаючий інтерес до аналізу впливу євроінтеграції на соціополітичну сферу країн-членів Європейського Союзу. На їхню думку, цей вплив виявляється у поступовому формуванні у громадян ЄС відчуття приналежності до європейської спільноти, яка є не тільки кількісно більшою, а й якісно відрізняється від національної. Йдеться про появу у громадян країн-членів ЄС європейської ідентичності.

Серед європейських та американських вчених, що приділили пильну увагу цій проблемі слід згадати Д. Е. Фоссума, Г. Е. Русконі, Е. Фатчс, Р. Наут, А. Маурітіс ван дер Він, К. Барнетта, А. Фейвела, Р. Луна-Арокас, В. Джеромі, К. Янга, Д. Лайт, М. Біфулко, І. Баше, М. Пінку, П. Помбені, К. Мейер-Песті, Е. Кірхлеар, В. Даклауда, Р. Ван Хама, А. Куаха [2, 3, 4, 6, 7, 8, 9]. У працях цих науковців присутня надзвичайно велика кількість думок та аргументів як на користь її існування (єврооптимісти), так і проти (європесимісти), що можна пояснити намаганням з’ясувати, чи перейшли процеси євроінтеграції ту межу, коли з далеких для пересічної людини міждержавних

відносин вони перетворюються на частину її життя, впливаючи на свідомість, світогляд та життєву позицію.

Щодо українського та російського наукових просторів, то дослідженню тенденцій розвитку процесів самоідентифікації в Європі приділяли увагу А. Шевцов, Г. Мернік, А. Астаф'єв, А. Неприцький, М. Кузьменко, В. Пасхавер, Ю. Таран, С. Сурьян, О. Полтораков, Т. Стародуб, Н. Наринський, І. Малинський, М. Котенєва та ін. [10, 11, 12, 13, 14]. Але, на жаль, у жодній із робіт згаданих авторів, крім констатації або заперечення факту існування європейської ідентичності, не розглянуті її суть, характеристики та механізми формування.

Протягом всієї своєї історії світова філософія підготовляла, передбачала, критично осмислювала найважливіші етапи, протиріччя процесу єднання людства. Для філософії було характерно випереджальне осмислення інтеграційних процесів, що передбачає реальну історію. Розвиток цивілізації часто доводив, що відстоювати “інтерес загального” історично перспективно й далекоглядно.

На долю європейської філософії випало завдання активної участі в консолідації країн європейського континенту, у виробленні загальноєвропейських цінностей (хоча філософи не завжди концентрувалися саме на ідеях європейської єдності).

Важкий пошук ціннісних підстав єдності Європи (і всього миру) у філософському плані завжди сполучався із проблематикою загального – особливого – одиничного, що конкретно виражається в питанні про всесвітньо-цивільний, загальноєвропейський і національний аспекти інтеграції.

Завжди реалізація цілей і завдань загального, тобто єдності, можлива не інакше, чим через форми індивідуально-одиничної й історично-особливої діяльності, у якій переплітаються й моменти об'єднання з іншими людьми, і моменти роз'єднання – аж до ворожнечі, війни й т. д. Об'єднання Європи й у минулому, і сьогодні здійснюється цілком конкретними людьми, в умовах існування тих або інших дійсних держав і їхніх специфічних відносин; даний момент історії (стан розумів, домінуючі цінності, діючі інститути та ін.) – це особливий історичний стан, що позначається на дійсних процесах об'єднання Європи й миру.

Тема “глобалізації” у широкому сенсі слова, тобто єдності, цілісності планетарного життя й життя людства ближче до філософії, чим якої-небудь іншої частини гуманітарної культури. Сама по собі ідея єдності й цілісності, будучи найдавнішою, виражає корінну духовну потребу людини, його свідомості, культури.

Це відповідало й постійній рисі соціально-історичного розвитку людства: необхідності вирішувати й конкретні, і загальні завдання досягнення єдності при наявності й загостренні різноманітних розходжень. У підставі даної тенденції лежить уже згадана суть і задум людської цивілізації – об’єднання в глобальну вселюдську цілісність.

Більш-менш свідомо орієнтованість людини і його діяльності на загальні норми, принципи стала головною рисою життя людства взагалі, “європейського” зокрема, хоча історичний “час” дійсного народження ідей єдиної Європи, на думку філософів, пробив тільки в ХІХ столітті.

Історія людства без сумніву містить у собі об’єктивну тенденцію поступового, суперечливого руху до єднання на основі свободи. Про народи Європи Гегель говорить: “Європейські нації утворюють одну родину по загальному принципу їхнього законодавства, їхніх вдач, їхнього утворення” [2, 57].

Сучасний німецький філософ Хабермас підкреслює: “Культура, що протягом багатьох століть більше інших культур роздиралася конфліктами між містом і селом, між світською й релігійною владою, конкуренцією між вірою й знанням, боротьбою між політичним пануванням і антагоністичними класами, – ця культура повинна була, перетерплюючи біль, навчитися тому, щоб розходження могли комуніцировать один з одним, щоб протиріччя могли інституціоналізуватися, а напруги стабілізуватися. І визнання розходжень – визнання інших у їхній інаковості – може бути прилічене до ознак загальної ідентичності” [3, 17]. Приклад “визнання розходжень” Хабермас бачить у виявленому європейськими державами вмінні хоча б частково пристосувати свій суверенітет до спільних справ Європейського Союзу.

Дотримуючись спроб Хабермаса й інших авторів підсумувати деякі запозичені від традицій і нові духовно-ціннісні орієн-

тації сьогодношньої Європи, доходимо висновку, що до таких можна віднести такі: секуляризація громадського життя, політики стосовно релігії, пов'язана із цим віротерпимість; довіра до діяльності національних держав; критичне відношення до техніцизму, до завищених очікувань щодо науково-технічного прогресу; неприйняття всіх форм насильства; очікування, що держави і їхні союзи забезпечать безпеку громадян; вимоги дотримання прав і свобод людини, нетерпимість до порушення цієї вимоги; ненависть до тоталітарних режимів, до геноциду народів; переконання в тім, що об'єднання європейських народів неможливо без того, щоб частина суверенітету окремих держав була добровільно віддана на користь міждержавного союзу й т. д. Зрозуміло, це далеко не повний перелік цінностей єдиної Європи, і з окремих питань неминучі суперечки. У цілому ж можна припускати й консенсус із приводу загальноєвропейських цінностей. Однак важливо уточнити їх у сучасних умовах, коли стали реалізовуватися ідеї глобалізації і єдності, необхідні їхня перевірка й переоцінка.

Поняття “європейська ідентичність” стане більш зрозумілим, якщо спробувати його охарактеризувати. Європейську ідентичність досліджують з двох позицій. Перша з них полягає в розгляді її як такого типу колективної ідентичності, яка має (матиме) всі ознаки національної ідентичності та замінить собою національні ідентичності країн-членів ЄС. Така ідентичність є (буде) властивою громадянинів Європейського Союзу, оскільки ЄС все більше і більше набуває рис держави.

На наше переконання, ми є свідками народження нового типу колективної ідентичності, функції якої відрізняються від функцій ідентичності національної. Саме в цьому полягає друга позиція, з якої можна характеризувати європейську ідентичність. Вона постає як ще одна колективна ідентичність, що існує поряд з іншими колективними ідентичностями громадян країн-членів ЄС.

Становлення політики ідентичності в ЄС .

Формальним стартом реалізації політики ідентичності в Європейському союзі можна вважати “Декларацію щодо європейської ідентичності”, яку міністри закордонних справ країн-членів ЄС прийняли в 1973 р. Слідом за нею з'явилася “Допо-

відь про Європейський Союз” (1976), в якій було введено поняття “громадянина Європи” [4, 16].

Механізми реалізації політики ідентичності в Європейському Союзі. З прискіпливого аналізу програмних документів та конкретних дій суб’єктів європейської політики випливає висновок, що конструювання європейської ідентичності здійснюється на чотирьох рівнях, якими є:

- розвиток європейського громадянства;
- створення наднаціонального культурно-символічного простору ЄС;
- формування загальноєвропейського інформаційно-комунікативного простору;

– розвиток європейського громадянства. Згідно з частиною 2 статті 17 Договору про створення ЄС, зміст європейського громадянства становлять права, закріплені в договорі: свобода пересування та місця проживання в будь-якій державі-учасниці Союзу; обирати та бути обраним у виборах у Європейський парламент у будь-якій державі-учасниці, незалежно від громадянства; право обирати та бути обраним на муніципальних виборах у країні проживання незалежно від громадянства; користуватися послугами та захистом консульських і дипломатичних установ будь-якої держави-учасниці; подавати петиції до інституцій ЄС, звертатися до Європейського суду; отримати відповідь на будь-якій із офіційних мов за вибором заявника;

– створення наднаціонального символічного простору. За рекомендаціями комітету Адоніно, який у 1984 р. підготував спрямований на вироблення європейської ідентичності Єдиний Європейський Акт, в ЄС було запроваджено європейський прапор, європейський гімн та День Європи. У 2003 р. з’явилося європейське гасло. На думку М. Готтдінера, “основною політичною (психологічною) ідеєю, яка криється за запровадженням європейських символів, є поступова модифікація свідомості народів Європи щодо політичної спільноти, до якої вони належать” [5, 227].

Сьогодні ми можемо констатувати, що європейський прапор перетворився на могутній символ Європи. Його можна побачити на всіх публічних будівлях, під час свят та офіційних

подій, він наявний на номерних знаках власників машин громадян Союзу і в багатьох інших випадках став органічною частиною європейського ландшафту. Іншими словами, синє полотно з дванадцятьма зірками постійно перебуває в полі зору мешканця країни – члена Союзу і вже стало таким звичним, що ЄС без нього годі й уявити.

Ще одним наочним втіленням символічного поля європейської інтеграції є стандартний бордовий паспорт громадянина ЄС (англійською він також називається “identity papers” – документ, що засвідчує особу і в якому особливий наголос падає на слово “identity” (з англ. – ідентичність)). На обкладинці паспорта надруковано золотистий герб певної країни та напис “Європейський Союз”. На першій сторінці мовами, якими складено текст договору ЄС, написано: “Європейський Союз. Назва країни. Паспорт”.

Надзвичайно важливо дослідити вплив наднаціонального символічного простору ЄС на формування європейської ідентичності та функціонування єдиної валюти. На думку фахівців, “її запровадження має постійно зростаюче символічне навантаження та неабияку важливість для повсякденного життя, яка виходить далеко за економічні аспекти” [6, 443].

Створення загальноєвропейського інформаційно-комунікативного простору. Роль загальнонаціональних засобів масової інформації та єдиного комунікаційного простору в процесі становлення сучасних розвинутих націй була чи не найголовнішою, адже саме вони, за Б. Андерсеном та К. Дейчем, сприяли створенню “уявленої спільноти”, як ставала основою національної ідентичності. Звичайна екстраполяція показує, що в конструюванні “європейської уявленої спільноти” загальноєвропейські ЗМІ та спільний комунікативний простір виконують аналогічну функцію і виступають не чим іншим, як механізмами створення наднаціональної європейської ідентичності.

Договори, конвенції, хартії та інші документи, які регулюють європейський інформаційно-комунікаційний простір, дають підставу вирізняти такі напрями його розвитку.

1. Захист свободи інформації та незалежної діяльності ЗМІ, вільне пересування та діяльність журналістів на загальноєв-

ропейському просторі (Європейська конвенція з прав людини (1951 р.) з доповненнями (1998 р.) та факультативними протоколами до них, Хельсінкський заключний акт (1975), Європейська хартія засобів інформації (1982), Європейська культурна конвенція, Європейська конвенція про універсальну інформаційну послугу (2000 р.), рекомендації і резолюції щодо цінностей інформаційного суспільства та ін.) [7].

2. Координація на рівні ЄС, створення загальноєвропейського інформаційного та комунікаційного простору на основі погоджених і сумісних інформаційних стандартів та систем, підтримки та координації наукових досліджень у цій сфері, поширення досвіду (початок цього процесу сягає Лондонського інформаційного форуму 1989. На сучасному етапі як приклад можна навести програму ESPRIT (Європейська стратегічна програма досліджень та розвитку інформаційних технологій) [4].

3. Інституалізація співробітництва в інформаційно-комунікативній сфері (створення трансєвропейської міжурядової інформаційної мережі, інформаційної мережі з міжнародних відносин, Європейської ради із засобів масової інформації (EBU – European Broadcasting Union) та програм взаємодії “Аудіовізуальна EURECA” і “Технологічна EURECA”) [14, 63].

4. Забезпечення населення країн-членів ЄС максимально повною інформацією про права громадян ЄС на проживання, роботу та навчання в будь-якій країні, сприяння усебічній інтеграції громадян ЄС. З 1996 р. в цьому напрямі почала діяти програма “Громадяни – передусім”. Інформування фірм, спеціалістів та громадян про нові права, зумовлені створенням єдиного ринку. Для цього в межах ЄС були створені Євро-інфоцентри і бази даних CELEX та INFO [18, 71].

5. Поліпшення та збільшення кількості способів обміну інформацією, вільне та велике поширення друкованих матеріалів, періодичних і неперіодичних видань, імпортованих із держав-учасниць, а також збільшення кількості місць, де до таких публікацій є вільний доступ і вони перебувають у вільному продажі. Розробка заходів щодо збільшення кількості назв публікацій, імпортованих з інших держав (Хельсінкський заключний акт (1975), Підсумковий документ Мадридської (1983) та

Віденської (1989) зустрічей держав-учасниць СБСЄ, рекомендації Лондонського інформаційного форуму (1989))[13].

6. Сприяння транскордонному телебаченню (свободу прийому та ретрансляції телепрограм на території країн учасниць передбачає Європейська концепція транскордонного телебачення 1993 р.).

7. Підготовка та реалізація загальноєвропейських проектів в аудіовізуальній сфері (наприклад, створення фонду “Євроі-мідж”, загальноєвропейського телеканалу “Євроньюс”, проект “Eurovision”, телевізійні конкурси на премію “Європа” та ін).

8. Пріоритет у поширенні інформаційного та кіно-продукту європейського виробництва (Резолюція ПАСЕ 2002 р. про поліпшення поширення фільмів європейського виробництва з рекомендацією телевізійникам віддавати пріоритет показу “своїх” фільмів).

9. Пріоритетність єдиної політики доступу до знань, у першу чергу до культурного та наукового контенту (програма ЄС “e-Content” на 2006–2100 рр., діяльність Європейської асоціації “Global Distance Learning Association”) [15, 66].

Геополітичний і духовний обвал, цивілізаційна криза, мо-лох цивілізації, що зумовили соціальну неоднорідність, цивільний розлом, внутрішні та зовнішні конфлікти до кінця ХХ століття знову підняли проблему ідентичності. Вона тлумачилася як спадкоємність і цілісність розвитку різних типів суспільства, класів і верств, а також особистості. В об’єднаному і роз’єднаному глобалізацією через пласти цивілізації світі ідентичність, як зауважують західні вчені, стає раціональним методом об’єднання. “Як тільки суспільство розпадається, винаходить-ся ідентичність”, – пише Джек Янг. На думку ж Зигмунда Баумана, ідентичність постає як “сурогат суспільства”, за-сіб “зручного притулку, що забезпечує безпеку і впевненість”.

Поняття ідентичності знову дискутується в науковій літературі, її зміст трактується по-різному. Європейська ідея з її гаслом “єдність у відмінностях” кореспондує з поняттям європейської ідентичності як формули подолання ізоляціонізму, націоналізму і сепаратизму в Європі, як приналежність до “європейської сім’ї”. Водночас частина аналітиків відстоюють ка-

тегорію національної ідентичності як обґрунтування самобутності націй і держав, часто як приналежність до певної цивілізації. Масова міграція та створення національних діаспор призвело до поняття групової ідентичності як самосвідомості інших релігій і цивілізацій. Ватикан ставить питання католицької політичної ідентичності в межах християнства. Нарешті поставлено питання і про негативну ідентичність як чинник геополітичного протистояння, зокрема, між ЄС і США.

Концепція європейської ідентичності стає своєрідною догмою в Європейському Союзі, яка викликає питання: якої ідентичності? “Європейської родини” як цивілізаційної основи інтеграції? Атлантичної, як “гаранта безпеки”? Національної, як бази історичних коріння і традицій? Ці риторичні питання постають і як політичні проблеми міжнародного характеру як у плані безпеки, так і в плані релігії та культури. Це пов’язано і з тим, що в ході фрагментації одна громада (європейська) виступає проти розпаду націй (англійська, французька, германська і т. ін.), національної культури, ісламського прозелітизму. Інша ж громада (ісламська) виступає проти сегрегації, обмеження прав національних меншин.

Європейський Союз, по суті, – супердержавна, орієнтована на загальноєвропейську ідентичність, гомогенність на європейському політичному просторі. Її керівництво та ідеологи вважають, що країни та діаспори, які входять до неї, етнічні групи і т. ін., повинні сприйняти західні цінності, що для низки країн, і особливо ісламських діаспор, практично неприйнятно. Країни ЦСЄ отримали національну ідентичність. З одного боку, вони готові віддати частину суверенітету, але при цьому не хочуть бути “напівєвропейцями”. Вони декларують прихильність до європейських ідей, але при цьому бачать власний вектор розвитку.

Один напрям теоретиків і стратегів ЄС (єврооптимістів) виступає за формування “європейської сім’ї”, рух до якоїсь цілісності, моральної спільності, єдності економічних і політичних цінностей, відкрите громадянське суспільство.

Інший напрям (європесимістів) – прихильники збереження національної ідентичності як складової частини цивілізації. Частина вчених і політичних діячів ставлять питання про руй-

нування, “розклад”, “вмирання” нації як складової частини цивілізації, а найбільш радикальна частина вдається до більш різних оцінок “атлантизації” й “ісламізації” європейського континенту.

Які б не були дискусії про національну ідентичність, “європейську сім’ю”, “комунітарний націоналізм”, “патріотичному конституціоналізм”, очевидно, що це складний і конфліктний процес. Це зумовлено тим, що регіональна інтеграція веде до поглиблення господарської взаємозалежності, і в даний час – до політичної інтеграції. Однак суб’єктивні інтереси окремих людей, їх цивілізаційна приналежність і світогляд залишаються на національному рівні, і ця тенденція поглиблюється у зв’язку з побоюванням розпаду націй як складової частини цивілізації.

Щодо того, які наслідки має формування європейської ідентичності для громадян нашої держави, то вона виступає, як ще одна ексклюзивна ідентичність. Незважаючи на євроінтеграційні прагнення, Україна для європейців втілює образ “іншого”, який буде надзвичайно важко подолати, коли процес створення європейської ідентичності перейде на якісний рівень.

Таким чином, у межах Європейського союзу принципи політкоректності, рівної свободи в умовах різних систем цивілізаційних цінностей стає і ідеологічним протистоянням, переростає у військово-політичні конфлікти. Загальна теорія інтеграції поки що не може дати раціонального тлумачення перспектив, і для збереження динаміки інтеграційного процесу висуває принципи “єдність у відмінності”, “єдність у різноманітності”. У зв’язку з цим видається, що пошук консенсусу та розробка загальної теорії інтеграції повинна йти на основі Великої гуманістичної Європи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мотрошилова Н. Идеи единой Европы: философские традиции и современность // Вопросы философии. – 2004. – № 11.
2. Гегель Г. Ф. Философия права. – М., – 1990.
3. Fossum J. E. Identity-politics in the European Union. ARENA Working Papers//http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2001/papers/wp01_17.htm.

4. Maurits van der Veen A. Determinants of European Identity: A Preliminary Investigation Using Eurobarometer Data. University of Pennsylvania // <http://www.isanet.org/noarchive/vanderveen.html>.

5. Luna-Arocas R., Guzman G., Quintanilla I., Farhangmehr M. The Euro and European identity: The Spanish and Portuguese case // Journal of Economic Psychology. Volume 22, Issue 4, August 2001.

6. Pombeni P. The European Identity. The International Spectator. 1/2003. // http://www.ciaonet.org/olj/iai/iai_janmar03/iai_janmar03_02.pdf.

7. Gottdiener M. Postmodern Semiotics. Material Culture and the Forms of Postmodern Life. – Oxford, 1995.

8. Meier-Pesti K., Kirchler E. Attitudes towards the Euro by national identity and relative national status // Journal of Economic Psychology. – Volume 24, Issue 3, June 2003.

9. Charlier J. Croche S. How European Integration is Eroding National Control over Educating Planning and Policy // European Education, vol. 37, no. 4, Winter 2006.

10. Ham P. Van. Identity Beyond the State: The Case of the European Union // Copenhagen Peace Research Institute. – 2000. – June.

11. Schuman R. Pour l'Europe. – Paris, 1964.

12. Гелнер Е. Нації та націоналізм // Національна ідентичність: Хрестоматія. – Х., 2002. Спасенников В. В. Экономическая психология. – М., 2003.

13. Поляков Ю. А. Европейский процесс и средства информации. Аналитическая справка, написанная для Департамента информации и печати МИД РФ // <http://www.medialaw.ru/article10/9/art10-1.htm>.

14. Міжнародна інформація: Навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення курсу. – Л., 2003. – Ч. 2.

15. Смирнова Е. С., Смирнов М. Г. Европейское гражданство и решение вопросов национальной, социальной и культурной политики в рамках комунитарных структур ЕС // Московский журнал международного права. – 2002. – № 3.

16. Integration and Identity. Part 2. The Challenge of Education in Postnational Europe // European Education, vol. 37, no. 4, Winter 2006.

17. Лебедева М. Политикообразующие функции образования в современном мире // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 10.

18. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції. – К., 2006.

19. Бимен У. О. Формирование национальной идентичности в условиях мультикультурализма // ПОЛИС. – 2000. – № 2.